

“मीर उस्मान अली खान जीवन इतिहास”

प्रा. अंभोरे.ए.जी.
(इतिहास विभाग प्रमुख)
तोष्णीवाल महाविद्यालय, सेनगाव

प्रा.डॉ.पैठणकर आर.आर.
ग्रंथपाल
तोष्णीवाल महाविद्यालय, सेनगाव

प्रस्तावना :

हैद्राबाद संस्थानावर जवळपास २२५ वर्ष निजामाने राज्य केले. एकूण सात निजाम होऊन गेले. पण त्यामध्ये सर्वात जास्त अवधी ला भला तो शेवटच्या सातव्या निजामाला इ.स.१९११ मध्ये मीर उस्मान अली खान हा सातवा निजाम म्हणून गा दीवर आला आणि १७ सप्टेंबर १९४८ पर्यंत तो निवांतपणे एक संस्थानिक म्हणून राज्य केले. उस्मान अली ला भरपूर निवांतपणा लाभला. निजामाला त्यांच्या कारकिर्दीत एकही लढाई करण्याची गरज पडली नाही. निजामाची जी काही किर्ती, इभ्रत, इज्जत व प्रतिष्ठा होती ती फक्त इंग्रजांच्या बंदुकीच्या सुरक्षिततेवर होती. सातव्या निजामाला एकूण ३७ वर्ष कारकिर्द लाभली. त्यांच्या कार्याचा आढावा खालील मुद्यांच्या आधारे पाहू.

१) जन्म:-

मीर उस्मान अली खान यांचा जन्म ६ एप्रिल १८८६ रोजी महबूब अली खान आसफ जहा हा सहावा आणि अम तउल झाहरा बेगम यांचा दुसरा मुलगा यांच्या पोटी हैद्राबाद येथील पुराणी हवेली येथे झाला. पुराणी हवेली लाच मसरत महाल असे म्हणतात.

२) शिक्षण:-

उस्मान अली खा नचे शिक्षण मास्रात महाल पॅलेस येथे झाले होते. उर्दू, पर्शियन, अरबी, आणि इंग्रजी भाषेत तो अ रखलित होता. नवाब मुहम्मद अली बेग यांच्या नेतृत्वाखाली त्यांनी न्यायालयीन नैतिकता आणि लष्करी प्रशिक्षण घेतले. भारत व्हाईसरॉय प्रभू एल्गीन ची १९१८ मध्ये शिक्षक म्हणून नियुक्ती करण्यात आली या काळात ते मुख्य राजवाड्या पासून दूर राहत होते. लहानपणापासून मीर उस्मान अलीखान शिकण्यासाठी फारच उत्सुक होते. पुढे त्यांनी पैगाह घराण्याच्या प्रमुख सरदाराशी सल्लामसलत केल्यानंतर मेयो कॉलेज मध्ये पाठपुरावा केला.

३) राज्याभिषेक:

हैद्राबाद संस्थानावर सातवा निजाम म्हणून मीर उस्मान अलीखान यांना बसविण्यात आले. दिनांक १ ८ सप्टेंबर १९११ रोजी त्यांचा राज्याभिषेक करण्यात आला. आणि हैद्राबाद संस्थानावर मीर उस्मान अलीखान हा सातवा निजाम म्हणून इ.स.१९११ ते १९४८ अशी कारकिर्द लाभली.

४) मीर उस्मान अली हा एकटाच फेथफुल आलाय होता:

सर्व नि जामाना मुस्लीम रीतिरिवाजाप्रमाणे “जील्लुल्लाह” अथवा “जिल्हे सुभ हानी” म्हणून संबोधित असत मुस्लीम श्रद्धेनुसार बादशहा हा अल्लाची सावली होता. सातवा निजाम हा इतर निजामाच्या तुलनेत काही बाबतीत थोडा वेगळा होता. इतर निजाम हे “हिज हायनेस” होते परंतु मीर उस्मान अली खान हा एकटाच “हिज एक्झाल्टेड” हायनेस होता. उस्मान अलीखान एकटाच फेथफुल अलाच होता. म्हणजेजगातील सर्वात श्रीमंत माणसामध्ये मीर उस्मान अली खान यांची गणना केली जात असे.

५) मीर उस्मान अली खान हा अत्यंत महत्वाकांक्षी होताः

मीर उस्मान अली खान ला पैसा व सत्तेचे खूप प्रेम होते. तो कमालीचा हट्टी आणि जिद्दी स्वभावाचा होता. तो बुद्धीनेही खूप कुशाग्र होता तो भल्या मोठ्या जनानखाण्यात दरबारी जनात, गरजवंतात एकाकी होता. निजाम हा आपल्या जनान खाण्यातील मोठमोठ्या वर कधी जीव लावताना कधीही दिसला नाही. तो पैशाचा खूप लोभी होता. तो अत्यंत साधा व निर्व्यसनी विलास बडेजाव यांचापासून दूर होता. तो निर्व्यसनी खानपान अत्यंत साधे पाचवेळा न चुकता नमाज पडणारा कुराणाचे वाचन करणारा आपली चटई आपल्या हाताने पसरविणे व परत गुंडाळून ठेवत असे. महाल आणि अं: तपुरे सोडून तो आपल्या कोठीच्या एका व्हरांड्यात अधिक वेळ खुर्चीवर बसून घालवीत असे.

६) राजकीय जीवन :

मीर उस्मान अली खानाने शिक्षण पूर्ण केल्यानंतर सहावे निजाम महबूब अली खानकडून दि. २९ ऑगस्ट १९११ रोजी पदभार घेतला. आर्थिक सुधारणेबरोबरच हैद्राबाद संस्थानाला नवा चेहरा मोहरा देण्याचे कार्य मीर उस्मान अली खानने केले. आपली मुद्रा व चलन चालविले. रेल्वे कंपनी ची मालकी सांभाळली. इ.स. १८१८ मध्ये उस्मानी या विद्यापीठाची स्थापना केली. दुसऱ्या महायुद्धात हैद्राबाद संस्थानाने ब्रिटीशाना मदत केली. इ.स. १९४६ रोजी व्हिक्टोरिया कडून त्याचा सन्मान केला गेला. जनतेचे अलोट प्रेम म्हणून त्यांना २६ जानेवारी १९५० रोजी आंध्रप्रदेशचा पहिला राजप्रमुख म्हणून नियुक्त केले होते.

७) सार्वजनिक इमारतीची स्थापना :

हैद्राबाद राज्यातील सर्वच इमारतीचे त्यांच्याकडून निर्मिती केली गेली. त्यामध्ये हैद्राबाद उच्च न्यायालय, उस्मानिया सामान्य रुग्णालय, शासकीय निजामिया सामान्य दवाखाना, असेंब्ली हॉल आणि असफिया ग्रंथालय अशा महत्वपूर्ण इमारतीची निर्मिती मीर उस्मान अली खानने केली.

८) शैक्षणिक सुधारणा :-

मीर उस्मान अली खानने आपल्या राजवटीत शिक्षण विषयक सुधारणा केला. निजामाने आपल्या उत्पन्नाच्या ११ टक्के शिक्षणावर रक्कम खर्च केली. मीर उस्मान खान ने बनारस हिंदू विद्यापीठाला १० लाख रुपये तर अलिगढ मुस्लीम विद्यापीठ जुनागढ ला ५ लाख रुपये दान दिले होते.

निजनाच्या पत्र व्यवहारातून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना 54 एकर जमीन मिलिंद एज्युकेशन सोसायटी साठी दिली होती. तसेच शिवाजी हायस्कूल अमरावती आणि तेलगु अकादमी हैद्राबादला सुद्धा मदत केली होती. म्हणजेच मीर उस्मान अली खान च्या शैक्षणिक सुधारणा महत्वपूर्ण होत्या.

९) उस्मानिया विद्यापीठाची स्थापना :

हैद्राबाद येथे मीर उस्मान अली खानाने उस्मानिया विद्यापीठाची स्थापना केली. आज उस्मानिया विद्यापीठ भारतातील सर्व विद्यापीठात एक महत्वपूर्ण विद्यापीठ आहे. शाळा, कॉलेज आणि अनुदानासाठी एका खास विभागाची स्थापना केली होती. प्राथमिक शिक्षण अनिवार्य करण्यात आले होते. तसेच गरिबासाठी मोफत शिक्षण होते. म्हणजेच मीर उस्मान अली खानचे शिक्षणासाठी महत्वपूर्ण योगदान होते.

१०) हैद्राबाद स्टेट बँकेची स्थापना :

मीर उस्मान खान ने आपल्या नावाने इ.स. १९४१ मध्ये "हैद्राबाद स्टेट बँक स्थापन केली. नंतर त्या बँकेचे नाव स्टेट बँक ऑफ हैद्राबाद असे केले आणि इ.स. २०१७ साली ही बँक भारतीय स्टेट बँक मध्ये विलीन केली. ऑगस्ट १९४१ मध्ये हैद्राबाद बँकेचे नियम बनविण्यात आले. या बँकेचे हैद्राबाद चे चलन उस्मानिया शिक्क्यामध्ये बदलण्यात आले. भारतातील एकमात्र राज्य होते की, ज्यामध्ये हैद्राबाद च्या बँक नोट हैद्राबाद रुपया होते. बँक मार्केटाईल बँक ऑफ हैद्राबाद जिचे राजा पन्नालाल पिट्टीने १९३५ साली स्थापन केली होती.

११) पूर नियंत्रणासाठी मदत केली:

मीर उस्मान अली खान ने आपल्या राजवटीत १९०८ साली मुसा नदीला आलेला महापूर त्यामध्ये ५० हजार लोक मृत्युमुखी पडले होते. मीर उस्मान अली खानाने या मुसा नदीवर दोन मोठे तलाव उस्मान सागर आणि हिमायत सागराची निर्मिती केली. प्रथमतलावाला स्वतःचे नाव ठेवले होते आणि दुसऱ्या तलावाचे नाव त्याचे पुत्र आझम जहा मीर हिमायत अलीखान च्या नावावर ठेवल्या गेले. त्याचा कायदा हैद्राबादची जनता आजही घेत आहे.

१२) भारताच्या एअरोहस्पेसमध्ये योगदान:-

मीर उस्मान अली खानाने इ.स. १९३० च्या दशकात बेगमपेठ विमान क्षेत्रात हैद्राबाद एअरोक्लब ची स्थापना केली होती. सुरुवातीला निजामाने निजाम डेक्कन एअरवेजसाठी घरगुती आणि आंतरराष्ट्रीय हवाई अड्ड्याच्या रुपात वापर केला गेला की जी ब्रिटीश भारताची सर्वात जुनी एअरलाईन होती. १९३७ मध्ये टर्मिनल इमारत बनविली होती.

१३) मीर उस्मान अली खानाचे दान:-

मीर उस्मान अली खान हा हिंदू मुस्लिमांना आपली दोन डोळे मानत होते. काही मंदिरासाठी काही वेळा सोने किंवा पैसा याची देणगी दिलेली आहे. आंध्रप्रदेशच्या पुरातत्वीय

कागदपत्रानुसार माहितीनुसार निजामाने यादगीर गुंडा मंदिरासाठी ८ कोटी २५ लाख आठशे पंचवीस रुपये, मुद्राचलम मंदिरासाठी पन्नास हजार रुपये, श्रीरामबाग मंदिरासाठी प्रत्येक वर्षी पाच हजार रुपये आणि तिरुपती वेंकटेश मंदिरासाठी प्रती वर्षी ८ हजार रुपये दान केले होते. तसेच प्रसिद्ध रुद्रेश्वर स्वामी मंदिरासाठी शिवाय मदनपेठ शंकरबाग, गोलनाकाच्या मंदिरासाठी प्रत्येक वर्षाला अनुदानाची तयारी केली होती. इ.स. १९३२ साली मीर उस्मान अली खानाने भांडारकर पश्चा शोध कार्यालय, पुणे येथील हिंदू महाकाव्य, आणि महाभारताच्या प्रशासनासाठी आणि गेस्ट हाउस साठी ५० हजार रुपयाची तरतूद करून ठेवली होती. दिल्ली येथील जामा मस्जिद साठी इ.स. १९४८ साली हैद्राबाद निजामाने मस्जिद च्या मजल्यासाठी १/४ हिश्यासाठी ७५ हजार रुपयाचे दान देण्यासाठी सांगितले होते. निजामाने यासाठी एवजी ३ लाख रुपयाचे दान केले होते. इ.स. १९४७ मध्ये निजामाने विवाहानिर्मात्या एलिजाबेथ द्वितीय साठी हिऱ्याच्या दागिन्या ची भेट दिली त्यामध्ये एक तीआस आणि एक हार होता. या प्रसंगी भेटीनुसार ब्रोशसआणि हारभेटी आजही ब्रिटनची राणी जिजाम ऑफ हैद्राबाद नीक्लसेच्या नावाने ओळखले जाते.

१४) हैद्राबाद संस्थान भारतात विलीन केल्यानंतर मीर उस्मान अली खानचे जीवन :-

भारत १५ ऑगस्ट १९४७ ला स्वातंत्र्य झाल्यावर मीर उस्मान अली खानाने राज्य स्वयं सेवी संघटना, रझाकार साहित्य मजलिसे इतेहाद उल मुस्लीमीनच्या समर्थन घेवून भारतात हैद्राबाद संस्थान विलीन करण्याला ठाम नकार दिला होता. संयुक्त राष्ट्र संघात हैद्राबाद संस्थान संपूर्ण स्वातंत्र्य स्वतःच्या अधिकारात ठेवण्याचा निर्णय घेतला. पण १७ सप्टेंबर १९४८ रोजी निजामाला शरणागती स्वीकारावी लागली. भारतीय सैनिकांच्या समोर नंत रत्यांना राजप्रमुख बनविले गेले. ते १९५६ च्या सीमा पुनर्गठनच्यानावाखाली त्यांच्या संस्थानांचा भाग शेजारच्या राज्यामध्ये विलीन करेपर्यंत होते. यानंतर त्याने तीन बायका ३०० नौकर, सोबत राजकुमार आणि दास यांना पेन्शन देवून फिलीस्टाईन च्या मुस्लीम शरणार्थींना मदत केली.

१५) मीर उस्मान अली खानचा मृत्यू आणि अंत्ययात्रा :

२४ फेब्रुवारी १९६७ रोजी हैद्राबाद येथील किंग कोठी पलेस मध्ये मीर उस्मान अली खान ने शेवटचा श्वास घेतला. मीर उस्मान अली खानाने १९३६ मध्ये आपला मुलगा जबड च्या स्मृती निमित्त बनविली होती तेथेच जुडी मस्जिद मध्येच त्यांना दफन करण्यात आले. दुसऱ्या दिवशी २६ फेब्रुवारी १९६७ रोजी मक्का मस्जिद चार मिनार जवळ पासून ते किंग कोठी मस्जिद ए जुडी च्या मध्ये पाच किमी लांब अशी रांग होती. राज्याच्या सर्व भागातून सर्व धर्माचे लोक बस, रेल्वे, आणि बैलगाडी ने हैद्राबाद मध्ये महाल परिसरात पेटीमध्ये त्याचे मृत शरीर ठेवले होते त्यांना शेवटचे दर्शन घेण्यासाठी आले होते. लोकांना दर्शन घेण्यासाठी रस्त्याच्या कडेने बरीके टस उभारले होते. भारतीय इतिहासामध्ये त्यांची अंत्ययात्रा खूपच मोठी होती. १० लाख लोक, निजाम बंदूक गाडी यात्रेचा भाग बनले होते. आंध्रप्रदेश प्रदेश सरकारने राजपत्र घोषित करून

२५ फेब्रुवारी १९६७ ला राज्य शोक दिनपाळून सरकारी कार्यालयावरील झेंडा अर्ध्यावर उतरविला होता. दुःखी लोकांची संख्या एवढी मोठी होती की, हैद्राबादच्या सडकेवर आणि फुटपाथवर तुटलेल्या बांगड्याचा ढीग पडला होता. तेलंगाना , प्रदेशाच्यारि तिरिवाजाप्रमाणे स्त्रियांनी आपल्या अजवालच्या नातेवाईकांच्या मृत्यू झाल्यास बांगड्या फोडत असत.

सारांश : -

हैद्राबाद निजाम मीर उस्मान अली खान हा शेवटचा निजाम म्हणून गादीवर आला होता. मीर उस्मान अली खान ने हैद्राबाद संस्थानावर राज्य करत असताना सर्व सरंजामी पद्धतीने राज्य केले. तो एक अति महत्वाकांक्षी निजाम म्हणून प्रसिद्ध होता. त्याच्या पश्चाय्त एकही लढाई झाली नाही तरी त्याची कारकीर्द ही खूपच शांततेची होती. हैद्राबाद संस्थान भारतात विलीन करणार नाही अशी आडमुठेपनाची भूमिका त्याने घेवून रझाकार या निमलष्करी संघटनेच्या कडून हैद्राबाद संस्थानात अन्याय अत्याचाराचा धुमाकूळ सुरू होता शेवटी 17 सप्टेंबर १९४८ रोजी भारतीय सेनेपुढे हैद्राबादच्या निजामाने शरणागती स्वीकारली व शेवटपर्यंत एक साधा व्यक्ती म्हणून २४ फेब्रुवारी १९६७ पर्यंत होता. त्यांनी हैद्राबाद संस्थानात सार्वजनिक इमारतीची स्थापना केली. शैक्षणिकक्षेत्रात सुधारणा घडवून आणल्या. उस्मानिया विद्यापीठाची स्थापना केली. स्टेट बँकेची स्थापना केली. पूर नियंत्रणाच्या दृष्टीने आर्थिक मदत केली. भारताच्या एअर स्पेस मध्ये योगदान दिले. मीर उस्मान अली हिंदू आणि मुस्लीम हे दोन डोळे आहेत असे म्हणून हिंदूच्या धार्मिक स्थळांना उदार मनाने देणग्या दिल्या. मस्जिद मंदिरांच्या जीर्णोद्धारसाठी मदत केली. मृत्यू नंतर त्यांनी सामान्य व्यक्तीप्रमाणे जीवन जगले शेवटी २४ फेब्रुवारी १९६७ साली त्यांचे निधन होऊन संस्थान मधील कानाकोपऱ्यातून १० लाख लोक आले होते. थोडक्यात उस्मान अली खान निजाम असला तरी लोक कल्याणाकडे त्यांनी दुर्लक्ष केले नाही. संस्थानात लोकोपयोगी कामे केली.

संदर्भ ग्रंथ :-

- १) अनंत भालेराव- हैदराबादचा स्वातंत्र्यसंग्राम आणि मराठवाडा- मौज प्रकाशन, तिसरी आवृत्ती २०१२
- २) डॉ. अनिल कठारे- मराठवाड्याचा इतिहास १९६० पर्यंत एक्युकेषणाल पब्लिशर्स औरंगाबाद, जुलाई २०१३
- ३) डॉ. अनिल कठारे- हैद्राबाद राज्याचा इतिहास
- ४) वसंत पोतदार- हैद्राबाद स्वातंत्र्य संग्राम – विद्याभारती प्रकाशन, लातूर चतुर्थ आवृत्ती २०१२
- ५) डॉ. चंद्रशेखर लोखंडे – मराठवाड्याचा मुक्तीलढा आणि हैद्राबाद संस्थान –विद्याभारती प्रकाशन
- ६) विकिपीडिया

ashokambhore19@gmail.com